

1964 metų pavasarį Kaiuriu aštuonmetės mokyklos direktorius (Šiaurini rajonas) į rajono liaudies švietimo skyrių atvežė pluoštą mašinėlė prirašytų plono popieriaus lapų, keletu nuotraukų ir Lietuvos Respublikos žemėlapi. Juos rado ardydami senų Rusijos šiaurinė iš-tremto ūkininko spintų, turėjusių dvigubą dugną. Mane sudomino mašinraštis. Jo pirmame puslapyje didžiosiomis raidėmis buvo atspausdinta „PRO MEMORIA“. Tekstas turėjo atskirus skyrelius su pavadinimais: Kelionės ruoš; Nuo Kauno iki Kybartų; Vis dar Kybartuose; Per sienų; Brendam per Širvintos upelį; Eitkūnuose; Karaliaučiu; Iš Karaliaučiaus į Mozūrų ežerus. Paskutiniame puslapyje parašyta: Šventaičio ežero krantas, 1940 m. liepos 1-25 d.

PRO MEMORIA

Perskaičiau „Pro memoria“. Autorius nenurodytas, bet buvo aišku, kad tai Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos prisiminimai. Ties patys prisiminimai, kurie vokiečių okupacijos metais (1941—1944 m.) padauginė rašomąja mašinėlė buvo platinami Lietuvoje. Juos A. Smetona parašė Šventaičio (Schwenzait) kurorte, kur laikinai su šeima buvo apgyvendintas.

Šie prisiminimai, samprotavimai atskleidžia buvusios vyriausybės veiklą ir A. Smetonos poziciją netikėtai susiklosčiusioje Respublikos politinėje situacijoje 1940 metų birželio dienomis. Antai įvade A. Smetona apgalvestauja, kad Respublikoje nemėgo tautininkų sąjungos ir jos vado. Jis rašė:

„Krikščionių demokratų tarpe būta žmonių, kaip tekdavo girdėti, kurie laiko tautininkus tau pavojingesnius už bolševikus. Kai paleidžiant gen. Černiaus ir d. Merkių Tarybą, buvo kalbinamas prof. Jurgutis finansų ministru, profesorius išsižiojo: „Merkys neturi gero vardo, dėl to neisiu jo Tarybon. Jo taryba išsilaikys vieną kitą savaitę. Ją nuverstų liaudininkų, krikščionių demokratų ir bolševikų opozicija“. Panašiai tuomet panke ir kariuomenės vedas gen. Raštiklis. Jo nuomone, į Ministrų Tarybą būtina reikia įsileisti liaudininkus ir krikščionis demokratui, nes jų neįsileidus, dargi krikščionys demokratai neįengtų taikos netgi su komunistais prieš tokią vyriausybę. Ar tai būtų buvę? Viena buvo žinoma — tautininkų sąjungos šefas Respublikos prezidentas buvo labai nemėgiamas krikščionių demokratų partijos ir jų vadų“...

Toliau aprašęs savo ir Šeimos pasiruošimą pasitraukti į Rytprūsius, kelionę nuo Kauno iki Kybartų, kur vakarieniavo, kalbėjo telefonu su Respublikos Ministru pirmininku A. Merkiu, kuris jį kvietė grįžti į sostinę, plačiau pasakoja apie konfliktą prie Lietuvos—Vokietijos valstybinės sienos.

„Nors jau truputį po 23 val., — rašo A. Smetona, — žmonių tačiau nemaža būriavosi pasienyje. Dauguma būta šaulių. Privažiavome tiltą — uždaryta, neleidžia... Generolas išlipa (A. Smetona važiavo pirmoje mašinoje su krašto apsaugos ministru gen. Musteikiu — A. M.) iš mašinos ir, priėjęs prie sargybos, pasakęs: „Praleiskite prezidentą...“ O ši šautuvus atkišusi, surikusi: „Stok!“

Sėdėdamas automobilyje matau švaistantis ginklais sargyba ir nesuprantu, kas darosi. Tik paskui suvokiau, jog gen. Musteikis jau prasiveržė anon pusėn. Aš tebesėdžiu savo vietoje ir stebiuosi, kad dvi žmogystos niurzėdamos laiko į mane atkišusios šautuvus. Išlipau — abu šautuvai į mane pasisuko. Kienu tai žmogystos! Vokiečių ar lietuvių! Būta lietuvių. Šautuvai į prezidentą! Labai klaiku pasidare...“

Vakar ir šiandien buvę įsakytą iš aukščiau baro viršininkui Žemaičiui leisti laisvai per sieną visus, kurie tik norės anon pusėn. O dabar, tik ar prieš pusvalandį, įsakytą priešingai: nieko nebeleisti... Dabar, matyti, ūmai kienu kitaip pasuktas. Dėl prezidento uždaryta siena ir kitiems...“

Einu aš pats ieškoti Žemaičio, kuris prieš valandą taip patogiai tu manimi kalbėjosi. Jo padėtį rasti man pasisovė šaulys. Prieiname viršininko būstą. Beldžia šaulys į duris, niokas neatšilėlia. Tamsu... Pasislėpta. Mano padėjėjas išnyksta. Prieina vienas, kitai šaulys, kažką pažada — ir nebėra. Atrodė, lyg ir užtrukdyti, lyg ir suklaidinti mane norėtu...“

...Šit ir mano sūnus, priėjęs prie manęs, pasakė radęs vieną jauną policininką, kuris žadėjęs mane tikrai pervesti anon pusėn. Sūnus paliko ir grįžo į mūsų automobilis. Juk svarbiausia, kad Prezidentas nebūtų sulaukytas... Taigi gerasis policininkas vedė mane, pulk. Zukaitį, Adomavičių ir Čioberį atgal nuo tilto viena gatve, paskui skersgatviu pasuko vėl kaip ir atgal, vedė palei namus. Priėjom upelį. Atsisveikinau su savo geradariu, padėkojau jam už tą didžią paslaugą nusiavėme kojas ir perbridome negilų upelį. Apsiaivę žingsniauome Eitkūnų stoties linkui“.

Štai toks pirmojo ir paskutinio Respublikos prezidento atsisveikinimas su Tėvyne.

Sklandant ir skaitant senus pageltusius mašinraščio lapus, man kilo ne vienas klausimas: kodėl pasienyje taip nepagarbiai elgėsi pareigūnai ir šauliai su Respublikos prezidentu, privertę jį „pažeisti“ valstybinę sieną; kodėl krašto apsaugos ministras gen. Musteikis nesirūpino saugiu prezidento išvykimu į Vokietiją, paliko

jį likimo valiai; kur dingto toji pagarba, apie kurią tiek metų bylojo laikraščiai ir žurnalai, sukurdami „Tautos vado, kultū; kodėl tautininkų sąjunga ir jos vadas A. Smetona neturėjo Lietuvos visuomenėje autoriteto, pagarbos, konfrontavo su stipria krikščionių demokratų ir kitomis partijomis?

„...panašus Vyriausybės žygis griaua Vyskupų autoritetą tikinčiųjų akyse ir tuomi tikinčiųjų masės demoralizuoja“.

Konferencijos įvyko visuose vyskupijų dekanatuose, ir visos pasiuntė panašius dokumentus vyskupams ir prezidentui.

Tautininkų vadovai neliko abejingi bažnyčios dignitorų ir parapijų ganytojų popierinių „špagų“ mosikavimui. Lietuvos tautininkų sąjungos sekretoriatas paruošė ir išplatino lapelį „Ko jie nori?“. Jame buvo keliami tautininkų nuopelnai ir parama bažnyčiai, aiškinami antitautiniai katalikų bažnyčios tikslai.

Įtampa didėjo. Kaupėsi juodi debesys, pranašaujantys didelę audrą. Panevėžio vyskupas K. Paltarokas operatyviai reagavo į J. Tūbelio kalbas ir tautininkų lapelį „Ko jie nori?“. Netruko pasirodyti jo raštai kunigams. Jis savo vyskupijos

mo dienos suskaičytos. Lietuvos visuomenė turi vienu balsu reikalauti Seimo, kuris išspręstų konstitucijos ir prezidento problemas. Jei laiku nebūs tai padaryta, tai Lietuva žus. Visos politinės grupės turėtų susitarti ir išleisti bendrą manifestą į tautą. Pašalinimas neteisėtos ir sugedusios valdžios ir gražinimas teisėtumo — tai aktualiausias lietuvių tautos uždavinys“.

Tautininkų ir katalikų bažnyčios tarpusavio vaidai kulinaciją pasiekė 1931—1932 metais. Tautininkai stiprino ne tik propagandos, bet ir prievartos priemones, o bažnyčia atsakė kunigų pamokslais, ateitininkų demonstracijomis, proklamacijomis, atsiskaitymais į katalikiškąją visuomenę.

1931 metais Respublikoje pasklido informacinis lapelis „Leiskite prabilti faktams. Perskaitys duok kitam!“, kurį pasirašė „Informacijų štabas“.

Pirmame skirsnyje „Tautininkai paskelbė kovą katali-

DVIKOVA BAIGĖSI LYGIOSIOMIS

Kodėl krikščionys demokratai nemėgo tautininkų ir Antano Smetonos?

1939 m. balandžio mėn. Kaune buvo surengta Italų kultūros savaitė. Italų grafikos ir foto parodos atidaryme dalyvavo Respublikos prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas gen. J. Černius, Italijos atstovas

Į šiuos ir kitus klausimus atsakymų ieškojau dokumentuose, kuriuos pavyko sukaupti asmeniniame archyve. Dalis jų nei istorikams, nei visuomenė nežinomi. Tegu kalba dokumentiniai faktai.

SUKRYŽIUOTOS ŠPAGOS

Ruošiant 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą, tautininkams ir aukštiesiems karininkams aktyviai talkino krikščionių demokratų partija, vyskupai ir kunigai, pastarieji tikėjosi, kad išvaikius teisėtai išrinktą Seimą ir areštavus Respublikos prezidentą dr. K. Grinių, prie valdžios vairo stotų A. Smetonai ir tautininkams, neliks nuskriausta Krikščionių demokratų partija, savo pozicijas atgaus ir bažnyčia. Tačiau po perversmo sustiprinę savo padėtį, tautininkai nebenorėjo dalytis valdžia su krikščionims atstovaujančia partija. Jau 1927 m. jie suvalstybino kai kurių katalikiškų organizacijų išlaikomas mokyklas, suvaržė katalikiškų draugijų, išlaikomų kooperatyvų ir bendrovių veiklą. Didžiausią smūgį katalikų bažnyčiai tautininkai sudavė uždraudę moksleivių ateitininkų organizacijų veiklą gimnazijoje, komercinėse mokyklose. Tai rimtai pakirto bažnyčios įtaką auklėjant jaunąją kartą.

Sujudo, sukruoto įvairių rangų dvasininkai, krikščionių demokratų partijos vadovai, ateitininkų organizacijos lyderiai. Nuošalyje neliko ir Katalikų Veikimo Centras (KVC). Jie sukryžiuavo kovos špagas su tautininkų partija ir A. Smetona... Ši dvikova buvo atkakli.

1930 m. spalio 11 d. Lietuvos vyskupai Ganytojišku laišku kreipėsi į tikinčiuosius dėl ateitininkų organizacijų veiklos vidurinėse ir aukštosiose mokyklose uždraudimo. Tuometinis Respublikos Ministrų Tarybos pirmininkas Juozas Tūbelis šį laišką komentavo per radiją ir spaudoje, viešai suabejodamas vyskupų lojalumu valstybei ir ištikimybę duotai priesaikai.

Prasidėjo atsakomosios akcijos. Panevėžio dekanato kunigų konferencijos (1930. XI. 13) dalyviai vyskupui K. Paltarokui viešiai raštą, išreikšdami solidarumą ir pritarimą jų Ganytojiškam laišku. Tos pačios konferencijos dalyviai Respublikos prezidentui A. Smetonai pasiuntė protestą dėl to, kad J. Tūbelis įžeidė vyskupus:

tikinčiųjų ganytojams kėlė uždavinį „kovoti už ardomas katalikiškas pozicijas“, aiškinti tikintiesiems iš sakyklų apie nepagrįstus kaltinimus bažnyčiai.

Tų metų gruodžio mėnesio pabaigoje pasirodė keturių puslapių niekieno nepasirašytas kreipimasis į katalikiškąją visuomenę. Jame raginama tikinčiuosius klausyti tik vyskupų balso:

„Kas jų neklauso, tas nėra katalikas, nes Kristus pasakė: „Kas ne su manim, tas prieš mane“. Toliau nurodoma, kad katalikai turi kelti balsą, „kol moksleiviams ateitininkams bus gražinta veikimo laisvė“.

Apie tautininkus šiame kreipime sakoma:

„Katalikams visuomet reikėjo vesti kovą su įvairaus plauko socialistais, kurie viešai ir atvirai sakėsi, kad jie yra Katalikų Bažnyčios priešai. Bet štai atsiranda Lietuvoje tautininkai, kurie pasisiskelbė esą katalikai ir katalikišbės gynėjai, žinoma, kad įgytų, katalikų tarpe draugų ir, gavę pasitikėjimą, suduotų mirtiną smūgį katalikybei. Ne vienam gali kilti klausimas, kodėl tautininkai ir socialistai yra laikomi Bažnyčios priešais! Kodėl jie prieš katalikišką kovą! Atsakymas aiškus. Todėl, kad Jiems nepatinka Katalikų Bažnyčios mokslas. Jie nenori, kad katalikai kištųsi į žmonių gyvenimą, bet leistų jiems šioj žemėj su žmonėmis daryti, ką jie nori ir kaip nori... Pripažindami Kristaus mokslą, ir vieni, ir kiti nedrįstų to daryti, nes Kristus draudė lėbauti turtuoliams tada, kada vargšai aimanuoja apie duonos kąsnį. Lietuvos tautininkai, būdami daug gudresni už socialistus ir aiškiai suprasdami, kad jie atvirai kovoj katalikų nanugalės, ėmėsi pamažu, labai apgalvotai ir atsargiai spausiti katalikišką Lietuvos“.

Į kovą prieš tautininkus stojo ir Lietuvos Katalikų Veikimo Centras (KVC). 1930 m. gruodžio 11 d. KVC vyriausiosios valdybos biuletenyje palaikomas vyskupų. 1930 m. spalio 11 d. Ganytojiškas laiškas, konstatuojama, kad katalikai studentai ateitininkai energingai parėmė vyskupų mintį, ir drąsiai stojo ginti bažnyčios teises. Į kovą buvo pasitelktas ir prof. Voldemaras. Dvasininkija platino lapelį „Ką sako prof. Voldemaras?“

„Kitados Smetona buvo parašęs prieš šleivių straipsnį apie rykštės politiką, o dabar visa jo vidaus politika yra tik rykštės politika ir pati rykštė atiduota apmokamiems šnipams ir provokatoriams. Juo ilgiau rykštės režimas tęsis, juo katastrofesingnis bus jo griovimas pačiam Smetonai ir mūsų valstybei. Smetona tikisi būt amžinuoju prezidentu, bet tuo netiki net Jo artimieji. Yra pagrindo sakyti, jog jo režim-

kams“ rašoma, kad

„...masoniškieji tautininkai stengiasi sunaikinti iš pamatų katalikų veikimą Lietuvoje, įžeisdami tikinčiųjų ir Bažnyčios teises, lauždami konkordatą ir Lietuvos Respublikos konstituciją“, kad jie netiesą sako, jog „...katalikai pradėjo triukšmauti tik dėlto, kad nori paimiti į savo rankas valdžią. Jie (faktai — A. M.) iškalbingiausiai kiekvieną įtikins, kad masonerija užsikrėtė tautininkai, visokie bedieviai pradedant liaudininkais ir baigiant socialdemokratais, kurie sulindo į tautininkų partiją vien tam, kad tautišku prisidengę galėtų smaugti katalikus“.

Lapelyje konstatuojama, kad Respublikos tautininkų vyriausybė kunigus, studentus ir katalikiškuosius visuomenes veikėjus ištrėmė į Varnius. Čia atsidūrė KVC Kauno rajono valdybos pirmininkas ir Vyriausiosios valdybos vice-pirmininkas dr. P. Karvelis, ateitininkų federacijos generalinis sekretorius studentas J. Staupas ir studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas J. Meškauskas. Kriminalinė policija tardė prof. Pr. Dovydaitį ir dr. L. Bistrą.

Vienas po kito buvo pradėta leisti 2—4 puslapių informaciniai biuletiniai, pasirašyti „K.A.K.“ Pirmasis biuletenio numeris pradedamas informacija „Vyriausybė pasisavino sau vyskupams priklausančias teises“. Joje rašoma:

„Bažnytiniai ir valstybiniai įstatymai sako, kad nusikaltusius kunigus, beinant savo pareigas, gali bausti tik Bažnytinis teismas. Tuo tarpu visoj Lietuvoj viešojo ir slaptjoji policija teka pamokslus, po to kunigus tardo, rašo protokolus, ir teismai ar komendantai juos baudžia. Tai yra didžiausias katalikų laisvės įžeidimas“.

Pateikiamas nubaustų ir tardomų kunigų sąrašas. Jų tarpe kun. Prialgauskas ir Srumila perduoti kariuomenės teismui, kun. Lipnickas baustas tris kartus (3,14 ir 5 paromis arešto), kun. Markauskas (S. Markonis — A.M.) 300 litų, kun šalčius 1500 litų bauda. Kariuomenės teismas iškelė studentams ateitininkams bylą už lapelio „Katalikiškoji visuomenė“ platinimą.

Antrame puslapyje — skyrelis: „Š. m. balandžio 12 dienos teroras Kaune“. Tą dieną Kaune, Zitos salėje, įvyko eucharistininkų susirinkimas, kuris neturėjo policijos leidimo. Antros nuovados viršininko padėjėjo atvesta policija sutrukdė susirinkimą, o dalyviams skirstantis iš visų reikalavo įteikti pasus, sumušė E. Budinaite.

„Iš policijos žmonių, — rašoma informacijoje, — ją permetė žemėn, spardė kojomis, numetė nuo laiptų. Ji buvo nugabenta ligoninėn. Panašus likimas ištiko T. Raguckaitę, J. Petravičiūtę. Lengviau nukentėjusios yra Makrickaitė, Zitenevičiūtė, Paukštytė, Jankūnaite. Štai tautininkų „žygių“ faktai, kurie aiškiai rodo, kokių žvėriškų jautimų tautininkų pasiūsta policija elgėsi su moterimis“.

Smerkiamas prezidentas A. Smetona, kuris nedavė audiencijos grįžusiam Lietuvon Šv. Tėvo Nuncijui arkivyskupui R. Bartoloni.

Antrame biuletenio numeryje pateikiamos nuteistų, tardomų kunigų, ištremtų katalikų veikėjų pavardės, informacija apie kratas „Pavasario“ organizacijų veikėjų butuose.

Biuletėnis Nr. 3 pradėdamas informacija:

„Štai kur tikrieji nepriklausomos Lietuvos priešai“. Joje rašoma: „Užsienių Reikalų Ministerio p. Zauniaus įsakymu birželio mėn. 6 d. išvartytas Apaštališkojo Sosto Nuncijus Lietuvai Ekscelencija arkivyskupai Bartoloni. Ekscelencijai buvo įsakyta per 24 valandas išvažiuoti iš Lietuvos. Panašiu būdu išsiųsti svetimos valstybės (čia Vatikano) atstovą reiškia nutraukti diplomatinis santykius ir paskelbti tai valstybei karą. Lietuvos vyriausybė šiuo atžvilgiu paėmė rekordą. Tai pirmas istorijoje atsitikimas, kada išvaromas tokiu būdu Apaštališkojo sosto atstovas. Tikrai nustebins Lietuva pasaulio galiūnus, didžiąsias valstybes tokiu savo elgesiu... Ar nereikėtų, panašius politikus pasiųsti bulvių skust... Tai yra priešvalstybiniai kirminai, kurie suėd Lietuvos. Jiems, o ne katalikams, vieta — kariuomenės teisme kaltinamųjų suolas. Po šio įvykio, katalikai, nelaukim giedros: kalejimų durys mums, galbūt, bus dar plačiau pravertos. Bet mes su dar didesniu pasišventimu ir kantrumu budėkime Bažnyčios ir Tautos sargyboje, būdami visam kam pasirengę...“

Katalikų bažnyčios kovotojų pozicijas papildė vis daugiau naujų ir įtakingų žmonių. Plėtėsi dvikovos ratas...

LAIŠKAS IŠ ŠVEICARIJOS

Arkivyskupo Bartoloni išvartytas audrą sukėlė ne tik Lietuvoje, bet ir nuvilnijo užsienio politiniuose sluoksniuose.

Birželio pirmojo dešimtadienio pradžioje prezidentūrą pasiekė laiškas iš Šveicarijos. Jis buvo adresuotas „Einančiam Respublikos Prezidento pareigas A. Smetonai. Jo autorius - Tautų Sąjungoje dirbantis J. Gabrys. Laiško pradžioje apžvelgęs kai kurias užsienio reikalų ministro p. Zauniaus Ženevoje padarytas nuolaidas vokiečiams esą Lietuva prisirišo „prie Prūsų bato“, jis rašo apie konfliktą dėl Bartoloni.

„Užvakar telegrafas paskelbė pasauliui, kad Kauno policija apsupo Nuncijaus Bartoloni namą ir... ir policijos lydimą išgabeno už Lietuvos ribų, kaipo didžiausią piktadėją. Klausiant manęs T.S. Sekretariate, kur ši žinia neapsakomą nusistebėjimą ir pasipiktinimą sukėlė, ar tai tiesa, aš pareiškiau, kad nereikėtų jai tikėti, kol ji nebus patvirtinta... Bet, deja, vakar ir šiandien gausingos žinios apie šį nelauktą, įvykį visoj užsienių spaudoj patvirtino šią, pasibaisėtina (savo pasekom) žinią...“

Ar supranti Tamsta, kokią dėmę užtraukei Tamsta ant visos mūsų tautos, viso katalikų pasaulio (350 milijonų) ir visos civilizuotos žmonijos akyse ir Dievo akivaizdoje!

Ar nemanai, Tamsta, kad pridėra padaryti pridėramas išvadas iš to. Neseniai, Tamsta pareiškiai Tautininkų Sąjungos suvažiavime:

„Tautininkų Sąjunga pasitiki tautine vyriausybe, o vyriausybė jai. Kitaip juk ir negali būti. Tai mums primena istoringąsias gruodžio 17 dienas įvykis. Jūs Prezidentas tuomet pasiėmęs atsakomybę pertvarkyti valdymo formą, sutvarkyti valstybės gyvenimą. Kai tatai būsią padaryta, tai ir so misija būsianti baigta. Jo Prezidento, pažadas esąs vykinimas. Vykinama naujoji 1928 m. konstitucija... Šią konstituciją, kol seimas bus sušauktas, jis vienas valdo, vienas atsako prieš tautą („Rytas“, 1931.VI.3)“.

Tamsta sakei, kad Tautininkų Sąjunga pasitiki tautine vyriausybe. Ar atsiklausei! Ar vienu tautininkų pasitikėjimo pakanka!..

Toliau Tamsta, kalbėdamas apie gruodžio 17 d. įvykį, sakai, kad Prezidentas pasiėmęs atsakomybę pertvarkyti valdymo formą, sutvarkyti valstybės gyvenimą! Gerai. Bet ar išpildai, ar ištesėjai! Ar vietoje sutvarkyti nesuardei valstybės gyvenimą! Ar nesuardei pilietinę laiką! Ar Lietuva vengdama gruodžio 17 d. anarchijos iš apačios netapo auka anarchijos iš viršaus!

Ar nepasižadėjai, ar neprisiekei Tamsta šventai saugoti Konstituciją (1920 metų)! Ar paleisdamas Seimą 1927 m. ir nesušaukdamas naujo 6 savaičių bėgyje, kaip to reikalavo veikianti tuomet Konstitucija, nesijauti Tamsta sunkiai nusizengęs prieš įstatymus! Ar sušaukei naują seimą 5 metų bėgyje! Ar nesijauti Tamsta užvylęs ir apgavęs tautą!

Antanas MARTINIONIS
(Bus daugiau)